

Rózsától Rózsaig

Kitérve a „lelkek diszpozíciójára”

1. Egy kávéházi eset 1912-ben

A múlt század elején a Rózsa és a Korona voltak Becskerek legismertebb vendéglői és mulatóhelyei. A Rózsa ma is létezik – mint Vojvodina. Iskoláskoromban még minden magyar diák Rózsának nevezte, használták ezt a nevet szerb diákok is. Azt már nem tudom, hogy ma a kávéházat látogató becskerekai magyar fiatalok azt mondják-e, hogy „gyerünk a Rózsaiba”, vagy „gyerünk a Vojvodinába”. A Korona többször váltott jelleget. Ma a városi könyvtár székel az épületben.

Körülbelül száz évvel ezelőtt – 1912. november 8-án – a Rózsaiban kezdődött egy születésnap ünnepség. Az ünnepelt neve – így mutatják a bírósági papírok – Sava Klee volt. „61 éves, görög keleti vallású, nő, vagyontalan, büntetlen előéletű, vármegyei irodai segédtsízt, nagybecskerekai lakós.” A Rózsaiból az ünneplők átmentek sörözni a Korona Szálló éttermébe, majd este kilenc óra tájt továbbmentek a Korona Szálló kávéházába. Itt történt az ügyészségi vádiratot megihlető esemény (az ügyész szerint: „nemzetiség elleni izgatás vétsége”). Nagyapám iratai között az 1913. április 23-án kelt, géppel írt vádiratot találtam meg, két vádlott (Teodorovits Szvetozár és Lukits Lyubomir) kézzel írt nyilatkozatát és az ítéletet, melynek dátuma 1913. június 9. A hat vádlottnak négy ügyvédje volt, ezek egyike volt a nagyapám.

A vádirattal kezdeném. A szemléletesség kedvéért szó és betű szerint idézem magát a vádat, és utána elmondom, mi állt az indoklásban.

A nagybecskereki királyi ügyészségtől.

1911 szám/kü: 1913.

A V i z s g á l ó b í r ó U r n a k

Nagybecskerek

Az 1012/B 913 számú átiratával közölt vizsgálati iratokat ./. alatt mel-
lékelve a következő

V á d í r a t

kiséretében küldöm vissza:

I. Szabadlábban lévő: 1. Stefanovits Milos 31 éves, gör, kel, nős, va-
gyontalan, büntetlen előéletű, banktisztviselő, nagybecskereki lakost, – 2.
Klee Száva 61 éves, gör, kel, nős, vagyontalan, büntetlen előéletű, várme-
gyei iroda segéd tiszt, nagybecskereki lakost, – 3. Teodorovits Szvetozár 50
éves, gör, kel, nős, vagyontalan, büntetlen előéletű, kereskedelmi utazó,
nagybecskereki lakost, – 4. Dr. Mirkov Iván 35 éves, gör, kel, nőtlen, va-
gyonos, büntetlen előéletű, városi rendőrkapitány, nagybecskereki lakost,
– 5. Veinovics Mihály 55 éves, gör, kel, özvegy, vagyontalan, büntetlen
előéletű, nyugalmazott cs. és kir. gyalogsági százados, nagybecskereki la-
kóst, – 6. id. Lukits Lyubomir 58 éves, gör, kel, özvegy, vagyonos, bü-
ntetlen előéletű, magánzó, nagybecskereki lakost, a Btkv. 70. paragrafus
értelmében mint tettes társakat, a Btkv. 172. paragrafus 2. bekezdésébe
ütköző, nemzetiség elleni izgatás vétsége miatt vádolom.

Ezt a bűncselekményt az által követték el, hogy Nagybecskereken, 1912
évi november hó 8-án éjjel a Korona kávéházban az akkor ott tartózkodó
25-30 vendég jelenlétében a zenészekkel tüntetően állandóan szerb dalo-
kat huzattak, közben ők több ízben poharaikat összekocintva a „zsvió
nas kralj Petar” /:éljen Péter a mi királyunk:/ szavakat hangoztatták, s
ilyen alkalmakkor a zenészekkel tust huzattak, a mely cselekményeikkel
a kávéházban jelen volt magyar és szerb nemzetiségű polgárokat egymás
ellen gyűlöletre izgatták.

A főtárgyalásra a nagybecskereki kir. törvényszék, mint büntető bíróság
illetékes.

A megidézendők jegyzékét mellékelem.

II. Egyidejűleg bejelentem, hogy Baits Csedomir terhelt ellen a vádat
elejtem; továbbá, hogy a vizsgálat folyamán gyanúsítottak gyanánt kihall-
gatott Milicsity Emil községi segédjegyző begafői és Jovanovits Bozsidár
papucsos mester nagybecskereki lakosok ellen a vádemelést mellőzöm.

Indoklás

[...]

Az indoklás említi, hogy a vádlottak tagadták, hogy Péter királyt éltették volna. Ha kiáltottak is „zsivió”-t, ez az ünnepelt Szávóra vonatkozott, és nem Péter királyra. Több tanút is idéz a vádirat, ezeknek a vallomásai ellentmondóak. A bizonyítási nehézségek egy részét az ügyész azzal oldja meg, hogy hangsúlyozza: *„a terheltek bűnösségének megállapítása tekintetében nem fontos az, hogy a szerb dalok zenélésére valamennyien utasították-e a zenészeket, valamint az, hogy a zsivió nas kralj Petár szavakat valamennyien hangoztatták-e”*. Az ügyész szerint a bűnösséget bizonyítja, hogy nem vált ki senki, „egy társaságot alkottak, ekként tehát a magatartásuk az érzelmeik azonosságát árulta el”. Továbbá – mint nemegyszer, ha izgatás a vád – az ügyész hozzáteszi súlyosbító körülményként, hogy milyen érzékeny volt éppen a társadalmi-politikai helyzet. Az „éppen most, amikor...” rendszerint hatásos frázis, akkor is, ha okkal, akkor is, ha alaptalanul használják; gyanút kelt, és arra utal, hogy szándékosan kitervelt és időzített cselekményről volt szó. Ezúttal az lett kiemelve, hogy *„[a] szóban forgó eset idejében a Balkán-félsziget szövetséges országainak Törökország ellen indított háborújával kapcsolatban Ausztria–Magyarország és Szerbia között a politikai viszony köztudomás szerint már annyira feszült volt, hogy nap nap után a háború kitörésétől lehetett tartani.”* Az olvasható még az indoklásban, hogy az ünneplők többször elhúzták *„a különösen izgató tartalmú Miletics dalt is”*. Az ügyész véleménye szerint *„egy idegen állam királyának a mi királyunk gyanánt való éljenzése nagyon is alkalmas volt arra, hogy azokat a magyar és szerb nemzetiségű polgárokat akik a terheltek cselekményeinek szem- és fultanúi voltak, egymás elleni gyűlöletre izgassák”*.

A nagyapám által képviselt két vádlott (Teodorovits Szvetozár kereskedelmi utazó és Lukits Lyubomir magánzó) „ügyvéd útján benyújtott” nyilatkozata kézírásban maradt meg. A kézírás a nagyapámé. Akkoriban az ügyvédek többsége kézzel írta meg a beadványt, majd azt egy irodai tisztviselő átgépelte. Gépírónok nemigen voltak, inkább gépírók. Talán más volt a foglalkozás jellege is; ez pedig – bár ez emberi jogi szempontból nemigen védhető – gyakran kihat a foglalkoztatottak összetételére. A családi irodában az ötvenes években Göttel bácsit ismertem meg gépíróként (60–70 év közötti lehetett akkor). Az apám íróasztalától balra ült egy kis írógépasztalnál, nem messze az ablaktól. Emlékszem, hogy nagyon becsülte őt az apám és a nagyapám is. Lehet, hogy már 1913-ban is Göttel bácsi volt a gépíró.

A védekező beadványban vannak részletek, melyek a vádlottak előadását tükrözik. Például, hogy a terhelő vallomást tevő Vichityil nevű tanú (milyen nemzetiségű lehetett?) tulajdonképpen „holtrészeg” volt. Ehhez kapcsolódik azután a következtetés, hogy ezért nem állhatott módjában,

hogy az eseményeket „a tényeknek megfelelően vessé emlékezetébe és tudja visszaadni”. Vannak jogi érvelések is, például, hogy az izgatás és lázítás bűnténye csak akkor állhat fenn, ha létezik az erre irányuló dolózus szándék, ez pedig mindenképpen hiányzott, hisz „egy jókedvű társaság jókedvű muzsikáltatásánál és egymás éltetésénél egyéb nem történt”. Érdekesek a történelmi pillanatra, az „éppen most, amikor...” képletre vonatkozó ellenérvek. A védekezés nem tagadja a történelmi pillanat sajátos mozgatóerejét, de ebben a maga javára talál magyarázatot. Ezen a ponton érdemes megállni. Sok-sok ismétlődő példa bizonyítja, hogy a felforrósodó történelem nemcsak kilengéseket, hanem (és legalább annyira) **kilengés-látást** is ihlet. A védekező beadvány szerint „[a]kkoriban az volt a lelkek diszpozíciója, hogy a szerb polgárok minden legártatlanabb mulatozásában azonnal sötét összeesküvést; minden ártatlan kijelentésében, mozdulatában, élceben, hazaáruló fenyegetést [...], izgatást, rombolást, magyargyűlöletet láttak.”

A „lelkek diszpozíciója” azóta sokszor kapott szerepet – nemritkán főszerepet – napjaink színpadán. Mégis, ritkán jutunk el a felismerésig, hogy váltakozó alakban ugyanaz a jelenség ismétlődik. – Egy-egy felforrósodás igyekszik minden gondolkodási teret lefoglalni, kizárva – ha lehet – összehasonlításokat, besorolásokat. Az ügyvédi beadvány kissé szögletes szókapcsolata („akkoriban az volt a lelkek diszpozíciója”) valami távlatot sejtet. Aztán időközben módosultak, változtak a diszpozíciók. Változtak a lelkek is. A probléma maradt. Tény az is, hogy mindig sok haszonélvezője volt – és lesz – a felkavart társadalmak zavarosában alakuló halászterületnek. Szükség van mindig egy markáns ellenségre is, mert enélkül hogyan is lehetne észrevenni az azokkal szembeszegülő derék hazafiakat.

Szóval sokfelé vezethet a „lelkek diszpozíciója”. Visszatérve az 1912. november 8-án lezajlott becskerekai mulatozáshoz, már csak az ítélet ismertetése maradt hátra. A döntést, Ő Felsége a Király nevében, a nagybecskerekai királyi törvényszék elnöke (Alföldy Ede) mondta ki 1913. június 9-én. Idézném az ítélet legsarkalatosabb mondatát: „*Ha ez a tényállás s az abban felsorolt körülmények meg is felelnének a valóságnak [tehát ha tényleg Péter királyt és nem Sava Klee-t éltették], abból a nemzetiség elleni gyűlöletre való izgatást megállapítani nem lehetne, mert erre vonatkozó adatokat a vizsgálat egész anyaga nem tartalmaz.*”

A vádlottakat felmentették. Most, egy évszázad múltán, talán az a következtetés is levonható, hogy mégiscsak hibázott a bíróság, mert néhány évvel a kocsmai dalok után valóban Péter király következett (és nem Sava Klee), megváltoztak az utcanévek, kicserélődtek a szobrok, átfogalmazódtak a félelmek, más lett a hivatalos nyelv, más lett az élet.

És mégsem hibáztatnám a bíróságot. Nem ez az ítélet az, amit másként kellett volna csinálni. A döntés becsületére válik az akkori nagybecskereki magyar igazságszolgáltatásnak. Az igazságszolgáltatás méltósága gyakran azon múlik, hogy különbséget tud-e tenni a valódi veszély meglátása és a stréber veszélyhirdetés között. Létezik történelemformáló uszítás és gyűlöletkeltés. Láttuk is több példáját. De ez nem ugyanaz, mint amikor egy kocsmában irodai segédtsztek, segédjegyzők, kereskedelmi utazók, „magánzók”, nyugalmazott századosok és papucsosmesterek ital és cigányzene szárnyain igyekeznek felroppenni a nagy témák világába.

2. Magyarcsernye, Kocsis Mária vendéglője, 1946. december 22.

Dalképletek és életképletek

A csernyei helyszínt csak az iratokból ismerem, és nem tudom, létezik-e még Kocsis Mária vendéglője. A vádirat szerint Fehér János 22 éves asztalos, Megyeri Ferenc 28 éves földműves és Kis István 24 éves cipész 1946. december 22-én, éjjel 23 és 24 óra között Kocsis Mária vendéglőjében fasiszta dalokat énekeltek. A dalokat a vádirat csak szerb fordításban idézi. Két verssort emel ki Žarko Radosav kerületi ügyészhelyettes vádirata: „Idi Horti pitaj race kada će nam vratiti našu lepu Mađarsku” és „Idi Horti pitaj majstore da li će nam dati rende da peglamo”.

(Ezt visszafordítva: „Eredj, Horthy, kérdezd meg a rácot, mikor adja vissza szép Magyarországot” és „Eredj, Horthy, kérdezd a mestereket, adnak-e gyalut, hogy vasaljunk”.)

Az ügyész szerint a nóták „nemzeti gyűlöletet terjesztenek, és arra uszítanak, hogy erőszakkal meg legyen döntve a mai társadalmi berendezés”. Emellett a „szerbeket *rác*nak gúnyolják, arra izgatnak, hogy e vidékek Magyarországhoz legyenek csatolva [...], a gyalu átvitt értelemben fegyvert jelent”. A vád tanúi egy Juliska és egy Piroska volt.

A vádlottakat 1947. január 9-én vizsgálati fogságba helyezték.

Az apám 1947. február 5-én kapott egy levelezőlapot a börtönből, melyben Fehér János felkéri, hogy képviselje február 8-án a tárgyaláson. A levelezőlapot valószínűleg nem maga Fehér János írta. A kézírás nem hasonlít egy másik feljegyzésre, melyet Fehér János írt, emellett a levelezőlap cirill betűvel van írva, és kifogástalan szerbséggel. A tartalma azonban egyszerűen a felkérés; ezt Fehér János elmondhatta a börtönőrnek, és ő megírta a levelezőlapot. A további iratokból úgy látom, hogy a többi vádlottat is az apám képviselte.

A tárgyalás jegyzőkönyve nincs az aktában (talán nem is kaptak másolatot a felek). Ott van azonban az ítélet, melyet már a tárgyalás napján (1947. február 8-án) meghozott Petar Sekulić bíró.

Megyeri Ferencet felmentették, mert sem Juliska, sem Piroska nem voltak benne biztosak, hogy ő is énekelt; tanúsították viszont, hogy „szorgalmasan dolgozott az ifjúságban” (*vredno radio u omladini*). Fehér Jánost és Kis Istvánt másfél év szabadságvesztésre ítélték.

Az ítélet rendelkező része már csak az egyik verssort említi („Eredj, Horthy, kérdezd meg a rácot, mikor adja vissza szép Magyarországot”); és arra a következtetésre jut, hogy ez a szöveg „arra irányul, hogy gyűlöletet szítson a szerbek és magyarok között”. A zrenjanini kerületi bíróság véleménye szerint a vádlottak megsértették a Nemzeti, Faji és Vallási Gyűlöletkeltés Tiltásáról szóló törvény 2. szakaszát.

Az ítélet indoklásában említést nyer, hogy a vádlottak tagadták, hogy ezt a szöveget énekelték volna. Annyit vallottak be, hogy egy csárdást énekeltek, mely – az ítélet szerint – egy ácsról és egy lányról szól, és elismerték, hogy ennek az ács/lány nótának valóban van egy Horthy-változata. A vádlottak kitartottak azonban amellett, hogy ők csak az eredeti szöveget énekeltek, és nem a „fasiszta” átköltést. Piroska és Juliska szerint mégis énekeltek a Horthy-szöveget is. Az apám kérelmezte más tanúk kihallgatását is, de ezt a bizonyítási indítványt a bíróság elutasította. Az ítéletben megjelenik „a lelkek diszpozíciója”, illetve az „éppen most, amikor...” képlet is. A bíróság kiemeli, hogy az énekelt dalok veszélyeztetik a népfelzabáló háború egyik legnagyobb vívmányát, a testvériség-egységet. A veszélyt növeli, hogy minden pont akkor történik, amikor Magyarországon reakciós elemek összeesküvést szőnek, hogy megbuktassák a demokratikus köztársaságot.

A fellebbezés egy héttel az ítélet után, 1947. február 15-én íródott, Fehér János és Kis István nevében. Ennek a másolata megmaradt az iratcsomóban. Apám a vádlottak felmentését kéri, három évrre támaszkodva. Először is állítja, hogy az „inkriminált verssort” tulajdonképpen nem énekeltek. Vitatja Juliska és Piroska szavahihetőségét, azzal érvelve, hogy Juliska és Piroska kihallgatásuk során azt a kérdést szegezték a vádlottaknak, „hogy ha nem ők énekeltek a Horthy-nótákat, akkor mondják meg, hogy kik énekeltek”. A fellebbezés szerint ez azt bizonyítja, hogy Juliska és Piroska nem voltak biztosak abban, hogy mit is láttak és hallottak. Aztán, mint 1912-ben a szerb dalok esetében, itt is előkerül a szándék, azaz a dolus hiánya mint indok. A második előadott érv szerint a törvény a gyűlöletszítás lehetséges módzatai között „agitációt, propagandát és írást” nevez meg, és előre megfontolt cselekvést követel, márpedig

ilyesmiről nyilvánvalóan szó sem volt. A harmadik érv a személyi körülményeket helyezi előtérbe: Fehér János is, Kis István is fiatal emberek, mindketten özvegy édesanyjukkal együtt próbálják a családot fenntartani, mindkettőnek a fivére katonai szolgálatát tölti. A fellebbezés nem tér ki az „éppen most, amikor...” érvelésre. A bíróság nem magyarázza, mire is gondolt konkrétan, amikor azt említi, hogy éppen a magyarországi nótázás idején, Magyarországon reakciós elemek összeesküvést szőttek a demokratikus köztársaság ellen. Így ezzel az érveléssel nem sokat lehetett kezdeni. Beszéltem ennek kapcsán egy történész barátommal, ő sem tudott lehetséges támpontot azonosítani. 1946 végén és 1947 elején nemigen voltak Magyarországon olyan események, melyeket így lehetett volna értelmezni. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a politikai vetélkedés során a hatalmat még nem birtokló Rákosi-erők cselszövő reakciósoknak neveztek politikai ellenfeleiket. (Hallottam, hogy ezt humorral is igyekeztek tetézni, „Reakczy Jóska” viccfigura, és az ő mondásai személyesítették meg az ellenfelet.) Lehet, hogy 1946/47-ben a Rákosi-álláspontot a Sztálinnal akkor még nem szakító Jugoszláviában tényként vette át a sajtó.

A fellebbezés részben járt sikerrel. A büntetést másfél évről hat hónapra csökkentették. Most még az ügyvédi levelet idézném, mely „Kis Etel és Fehér Katalin földmunkások”-nak íródott 1947. március 24-én. *„Fiaik elleni büntető ügyben értesítem, hogy a Legfelsőbb Bíróság a beadott fellebbezésnek helyt adott és mindkét fiú büntetését 6 hónapra szállította le. Az eddig vizsgálatban eltöltött időt a büntetésbe beszámítják. Eszerint a fiúk július 9-én szabadulnak.”*

Az egyik irat hátlapjára ceruzával, apám kézírásával egy nóta is fel van jegyezve.

*„Túl a Tiszán faragnak az ácsok
ide hallik fejszecsattogásuk
Eredj lányom kérdezd meg az ácsot
Hány csókért ad egy kötény forgácsot.”*

Nyilván ez volt az a nóta, melynek egy „fasiszta verziója” is alakult. Jó lenne tudni, hogy melyik verziót énekelte valójában a 22 éves asztalos és a 24 éves cipész. Ha korábban bukkanok rá erre az aktára, megkérdezhettem volna az apámtól. De lehet, hogy ő sem tudta. Érdekes lenne azt is tudni, mit is hitt valójában az ügyész. Persze, a lelkek bizonyos diszpozíciói elindíthatnak olyan gyanút is, hogy akkor is, ha az eredetit éneklük, nem csak lepel-e az eredeti? Mire utal valójában a dallam és a ritmus, és hogyan lehetne megakadályozni, hogy helytelen irányba utaljon. Meg aztán figyelembe vehető-e enyhítő vagy súlyosbító körülményként, hogy az eredeti

nóta struktúrája és rímei befolyásolják a neo-nótát. Az eredeti harmadik sorában például a dallam a „kérdezd” szónál éri el a duhaj lendület csúcspontját, és ezért ezt a szót nem lehetett kihagyni a „fasiszta verzió”-ban sem. De így Horthy Miklós is csak kérdez, érdeklődik, ahelyett, hogy cselekedne. Másrészt, mivel az „ács” szó volt a matrica, ezen a ponton durvult a rímmintára szabott szöveg. Aztán, ha a szöveget nézzük, meglehetősen kontár irredentizmusra utal (vagy inkább a nóta dominanciájára a mondanivaló felett), hogy Horthy a rácokat „szép Magyarország” (és nem – mondjuk – a Délvidék) visszaadásáról kérdezi. (De hát a „forgácsot” rím kaptafájára fel lehet húzni az „országot”, a Délvidéket viszont nem.) Egy epigon helyzetben a hangsúly-elrendeződések, a rím irányítják, módosítják a politikai agresszivitást is. Esetleg rímuralomról is kellene beszélni. Mindenesetre különös helyzet alakul ki, ha egy agresszivitás nem a saját lüktetésére épül. A nótázók pedig hol sodródhatnak, hol botorkálnak a rímek, szállingózó nacionalizmus, a nóta lendülete és a magánéletük gerjedelmei között.

Mellesleg úgy tudom, hogy az átköltés után az első két sor így hangzott: „Túl a Tiszán csoszognak a rácok/ide hallik bocskor csoszogásuk.” (Azzal, hogy a csoszogásuk „u”-ja az „o” felé sodródott, hogy rímeljen a rácokkal. Ez történt előzőleg persze a fejszecsattogásuk „u”-jával is, mely az ácsok „o”-ja felé kanyarodott.) Nem lehet büszkélkedni ezekkel az előítéletekkel csoszogó sorokkal. Ha a csernyeiek mégis ezt énekelték, lehet, hogy inkább a ritmus adott ihletet, mint a szöveg. De ez most már nemigen fog kiderülni. Érdekes lenne azt is tudni, hogyan zajlott le a két fiú meg Juliska és Piroska között a beszélgetés, amikor a börtön után (minden valószínűség szerint) összeházaszták.

*

Valószínűleg könyvet is lehetne írni a kávéházi dalok jogi történetéről. Talán sietni is kellene, mert ez mintha tűnőfélben lenne. Lehet, hogy azért gondolom ezt, mert magam nemigen járok már kávéházba, és nem követem a dolgokat, de másoktól sem igen hallok már kávéházi nótákról. Csökkent a jelentőségük a belügyi szervek szempontjából is. Amikor még tökéletlenek voltak a lehallgatótechnológiák, a kávéházi hangoskodás mutathatott irányt arra vonatkozóan, hogyan is gondolkodnak a nem megfelelő irányban gondolkodó emberek. Ma már más módszerek vannak.

Egyébként a legtöbb osztálytársamnak, ismerősömnek volt valami betekintése a kávéházi nótázás világába. Volt nekem is, csak halványulnak az emlékek. Az első szintér, melyet megismertem, a Rózsa/Vojvodina volt. Az ötvenes évek második felében tartottunk. Leginkább osztálytársaimmal jártam oda (16-17 évesek lehettünk). Nagyon szép volt a Bégáig nyúló

kert. (Ma már nincs kert, és nincs a városban Béga.) Akkor még nem tudtam a fentebb leírt esetekről, de mindnyájunkban volt valami veszélytudat. (Talán valóság tudatnak is nevezhetném.) Tudtuk, hogy vannak érzékeny témák és érzékeny dallamok. A jelentések, konnotációk nem voltak mindig egészen világosak, de ez csak érdeklődést csiholt. Becskerek akkor sokkultúrájú város volt (korábban még inkább, ma már sajnos kevésbé). Az én asztaltársaságom leginkább magyar, néha magyar/szerb volt. Akkoriban még ott volt mindnyájunk tudatában, hogy két népcsoport (a zsidó és a német) a gyermekéveink alatt gyakorlatilag eltűnt. Voltak személyes emlékeink, frissek voltak még a szüleink baráti kötődései. Többen már az iskoláskor előtt megtanultunk valamennyire németül is (a magyar és a szerb mellett). Volt egy hiányérzet. Azt hiszem, hogy mára ez is eltűnt már.

Volt úgy, hogy – ha éppen vegyes volt a társaság – a társaság egyes tagjai egymás után húzták a veszélyhatáron mozgó magyar és szerb nótákat. Egyébként a magyar nóták közül (pontosabban azon magyar nóták közül, melyeket énekeltünk) a legkockázatosabbnak a „Kossuth Lajos azt üzenté...” tűnt. A körülményekhez idomított előadási mód abban állt, hogy odáig énekeltük: „ha még egyszer azt üzeni / mindnyájunknak el kell menni”. A folytatást a hegedűre bíztuk. Azt hiszem, volt köztünk olyan is, aki nem tudta, milyen további szöveget váltott fel a hegedű. Megismerünk kockázatos szerb nótákat is. Emlékszem, hogy egy utazó kapitánnyal kapcsolatos nótát hallgatva nem igazán értettem a kockázat rugóit. Egy alkalommal egy román asztaltársunk – hosszas habozás után – egy román nótát rendelt. A többiek nem értették, ma sem tudom, miről szólt. A cigányok mindent tudtak, és minden rendelést teljesítettek.

A kilencvenes évek derekán tapasztaltam ennek a nóta-mindentudásnak egy különösen impresszív példáját Pesten. Egy nemzetközi jogászkonferencia záróvacsoráján a házigazdánk arra kérte a cigányokat, hogy próbáljanak külön dallal kedveskedni ahány résztvevőnek csak lehet. A siker majdnem százszázalékos volt. Húztak magyar, cseh, román, lengyel, olasz nótát, egy holland résztvevőnek még hollandot is. (A holland nótánál külön vastapsot érdemelt a prímás, mert nemcsak zenélt, néhány holland szót is beleénekelte.) Aztán egy horvát kollégára került a sor, aki a történelmi évek sodrásában egy ideig Tudman nemzetközi jogi tanácsadója volt. A prímás nem volt könnyű helyzetben. A feladatot nehezítette az is, hogy Horvátország csak néhány éve lett független állam. Ő azonban nem této-vázott, és máris húzta a kollégám fülébe a dalt. Az kesernyésen mosolygott. Amit hallottunk, az az „Od Triglava sve do Vardara...” zeneszámnak volt a melódiája, mely a szlovéniai Triglav-hegységtől a macedóniai Vardar folyóig terjedő Jugoszláviát szimbolizálta. Titói időkben patriotikus hely-

zetekben az volt a szokás, hogy a refrént (Jugoslavijooo, Jugoslavijooo) minden zenész és minden jelenlevő együtt harsogja. Amikor a primás a refrén közelébe jutott, megérezte, hogy rossz csapáson halad. Mivel a melódia mélyebben van beágyazva, ezen nem lehetett változtatni, de a szavakon igen. Közelebb hajolt a horvát kollégához, és diadalmasan zengett az Oj Kroációóóóó, Oj Kroációóóó. Általános volt a lelkesedés. Őszintén mulatott a horvát és egy szerb kolléga is. Minden feszültség feloldódott. (Eszembe jutott, hogy az elmúlt évek során a cigányprimás nívója alatt maradt sok-sok nemzetközi békeszakértő/béketeremtő.)

Visszatérve a Rózsára és a gimnáziumi évekre, elmondanám még, hogy gyakran húzattuk a „Kis-Becskek, Nagybecskerek” kezdetű dalt. (Mivel olyanok is olvassák ezt a szöveget, akik nem becskekiek, leírom):

*„Kis-Becskek, Nagybecskerek,
Azt üzente
Az én rózsám,
Hogy nem szeret.”*

Tárgyilagosan elemezve, e sorok költői hozadéka fölöttébb sovány, az üzenet is inkább csak maflán szomorkás. Mi azonban lelkesen, azt is mondhatnám, hogy valamiféle cinkos izgalommal énekeltük. Annak idején nem volt kiírva a város határában (a Zrenjanin helységnév alatt), hogy Nagybecskerek. (Ma ki van írva, de már sokkal kevesebben vagyunk, akik Nagybecskereket vagy Becskereket emlegetünk.) A mulatás (ha így nevezhetem) közben voltak ráadások is. Volt egy társunk, akit egy ilyen ráadásról jegyeztem meg. Egy kicsit ittasan felállt, felemelte a mutatóujját: „Várjatok, várjatok, nem így kell, nincs már Rózsa, hanem azt üzente az én **Vojvo-di-nám...**” El is énekelté így, mindnyájan röhögtünk az otromba négy szótagon ott, ahol a ritmus csak két szótagon enged helyet. (Egy más rigmus keretében persze lehet, hogy a Rózsa tűnne esetlenebbnek, mint a Vojvodina. A dalképletek keveredése a véleményekkel és a helyzetekkel életképleteket eredményez.)

3. Rózsa Sándor és az egyik Symposion-per

Bori Imre mondta az egyik Symposion-tárgyalás szünetében, hogy őrizzem meg az iratokat, „mert ebből történelem lesz”. Akkoriban nem tudtuk még, merre fog kanyarodni a történelem. Mindenesetre eltettem a papírokat. Amúgy is ezt tettem volna. Azt hiszem, minden megvan még, amit eltettem. Ügyszí beadványok, bírósági ítéletek, a meghatalmazásom, kézzel írt jegyzeteim, újságkivágások, a Symposion Munkatársi Értekez-

letének a határozata (vázlatban, kézzel írt módosítási javaslatokkal), törvényszövegek. Az iratok között maradt a Tolnai Ottónak szóló idézés is.

Az első dokumentumok dátuma 1971. november 24-e. Aznap három ügyészi iratot küldtek ki. Az első egy végzés, mely ideiglenesen betiltja az *Új Symposion* 76. számát Rózsa Sándor *Mindennapi Abortusz* című írása miatt. A 76-os szám egyébként az 1971. augusztusi szám, bár csak novemberben jelent (volna) meg. A példányok már ki voltak nyomtatva, csak a terjesztésre nem került még sor. A másik ügyészi irat egy javaslat. Az ügyész azt javasolja a kerületi bíróságnak, hogy **tartósan** tiltsa be a 76. számot. A harmadik irat a szerkesztőségnek lett címezve. Ebben az ügyész kéri a kézirat eredeti szövegét, felhívja a szerkesztőséget, hogy közölje, ki az igazi szerzője a *Mindennapi Abortusznak*; azaz, hogy valóban létezik-e Rózsa Sándor, vagy ez csak írói álnév –, ha pedig így lenne, kéri, hogy mondjuk meg, mi a szerző valódi neve és pontos címe. (Ebből azt hiszem, az is következik, hogy aki az ügyészség figyelmét ráirányította a *Mindennapi Abortuszra*, nyilván tudott magyarul, talán a betyárlegendákról is tudhatott valamit, de úgy látszik, nem igazán ismerte belülről/közelebbről a *Symposiont* és körét. Ez tulajdonképpen megnyugtató.)

Ki is volt Rózsa Sándor? Ennek persze utánanézték az illetékes szervek, és az ítéletben már ott áll, hogy 1948. december 4-én született Zentán, a Slobodan Bajic egyetemista otthonban él Újvidéken, Alex a beceneve, magyar, jugoszláv állampolgár, a Természettudományi Kar hallgatója, nőtlen, írástudó, katonai szolgálatot nem teljesített és (egészségügyi okok miatt) nem is alkalmas katonai szolgálat teljesítésére, büntetlen előéletű, vagyona nincs. Nem volt beírva az ítélet szövegébe – bár valószínűleg ennek is utánajártak –, hogy rovata volt a *Képes Ifjúságban* Gukker címen. Minden megjelenéskor Rózsa Sándor fényképe is ott volt: meztelenül, egy messzelátóval (gukkerrel) fedve a szemérem szempontjából legérzékenyebb testrészt. Az *Új Symposionban* a *Mindennapi Abortusz* előtt nem jelent meg írása. Amiről akkor ismertem – és amiről a legtöbben ismerték –, azok a performance-ai voltak. Valamelyest ilyesmi volt a Gukker is. Többször szerepelt az Ifjúsági Tribünön, és erről sokat beszéltek/beszéltünk. Most már egy kissé elbizonytalanodtam a tényeket illetően, de emlékszem, hogy egyszer a *Talpra magyart* szavalt – méghozzá úgy, hogy fejen állt. (Ezen az eseményen ott volt Mészöly Miklós és Konrád György is; azokban a napokban mindketten Újvidéken tartózkodtak, és nálam szálltak meg.) Aztán egy más alkalommal a banánfogyasztáshoz való új hozzáállásról mondott szöveget, és a mutatóvány része volt az is, hogy meghámozta a banánt, aztán a belsejét dobta el, a héját tartotta meg, és meg is ette. (Úgy mondták, nem következmények nélkül.) 1967 és 1969 kö-

zött Amerikában sok performance-ot láttam, megtanultam értékelni ezt a lázadásképletet. Érdeklődéssel követtem Alex fellépéseit/projektumait is. Érdekes, hogy Miroslav Mandić, a másik inkriminált Symposion-írás szerzője (mely a 77. számban jelent volna meg), szintén a performance-ok embere volt (és maradt). Miután letöltötte börtönbüntetését, egy darabig egy belgrádi múzeumban volt kiállítási tárgy, mellette ki volt téve egy kis tábla „a regényíró” felirattal. Mandić a nyitva tartás teljes ideje alatt szótlánul ült a közönség előtt, és könyvet írt. Utána ki is adta azt. Valamikor a kilencvenes években Pesten a katolikus/református karácsony és a szerb karácsony közötti két hét minden napján (farkashidegben) elsétált a Szabó Ervin könyvtártól Hamvas Béla valamikori otthonáig. Évtizedekig gyalogolt napi húsz kilométert; ezt úgy nevezte, hogy „gyaloglás a költészetért”.

Én a *Mindennapi Abortuszban* is egyfajta performance-ot látok. Az ügyész nem ezt látta. Az ideiglenes betiltást elrendelő végzésében, valamint a kerületi bíróságnak benyújtott indítványában (melyben tartós betiltást követel) részletesen idéz szerinte jogsértő mondatokat. Mivel a tartós betiltást később kimondták, tulajdonképpen tilossá vált az egész szövegnek (és különösen ezeknek a mondatoknak) a közlése. Szerencsére a tilalmak relevanciája sem időálló. Most itt leírom valamennyi mondatot, melyek az ügyész (akkori) meglátása szerint ellenséges propagandát, nemzetiségi és faji gyűlöletkeltést, népeink és a köztársasági elnök becsületének megsértését, felforgatást, a polgárok nyugtalanítását és az állam tekintélyének megsértését valósították meg.

Az ügyész a következő szövegrésszel kezdi:

„Pár nap múlva kezdedbe nyomják a diplomád, szerény ünnepség, végre megszabadultak tőled, sósrudacskák, kevés konyak, sejtelmes, nagy, nehéz tokban ARANYSZALAGGAL ÁTKÖTÖTT ARANYBETŰS DIPLOMA és tudod, mit csinálhatsz vele?”

– Ki ne mondd!

– Kitorölkheted vele a segged.”

Ezután az ügyészi javaslat kihagy néhány mondatot a szövegből, és a következővel folytatja:

„Elkerülök valami nyaralás közepkori suliba, ahol a helyzet az iskola alapításától máig semmit sem változott, hülye gyerekeknek magyarázزام, milyen szép az, amikor két atom összedörgölődzik, átölelik egymást, majd közöszülnek. És mindezt komikus fizetésért.”

Majd az ügyész rátér a következő témára, melyet úgy nevez meg, hogy a „helyzet a vállalatokban, vállalatok vezetése és perspektívái”. Itt a következő mondatokat idézi:

„Remélem nem fogod megint élémfesteni a vállalatbeli képet. Tudom, sovénizmus, fúrás, cérnák ülnek a vezetői székekben és ők emelik föl a nagy lóvékat, semmi lehetőség a fejlődésre, de az istenit, nem mehet így az örökké!”

Ezután jön az újabb vád, hogyan ír Rózsa Sándor az afrikai diákok jelenlétéről az egyetemista otthonokban:

„Jönnek ide a Pi-Csád Köztársaságból, az apjuk még emberevő volt, végigszélhámoskodják Európát, külföldi rendszámú Opelok, Volkswagenok, teli vannak dollárral, plusz még az állam is dotálja őket, persze, tesszük kifelé a szépet, nekünk meg nincs mit ennünk, csak tudnám, mért udvarolunk ezeknek a banánköztársaságoknak, az orvosnál soron kívül bepofátlankodnak a rendelőbe, a legstramabb nőjeik vannak, fehér nőjeik...”

Itt tér át az ügyészi beadvány arra a szövegrészre, melyben magyar nacionalizmust lát:

„– Tulajdonképpen mi is négerek vagyunk – mondtam – magyar bőrű négerek. Ha bemész egy üzletbe és magyarul beszélsz, ugyanúgy nem szolgálnak ki, mint a feketét Amerikában. Elegem van ebből.”

Ide lett aztán kapcsolva egy későbbi mondat is:

„– A magyar munkásról két bőrt húznak le – mondtam –, először azért, mert munkás, aztán azért, mert magyar.”

Ezután következik, hogy mit mond Rózsa Sándor a köztársasági elnökről, valamint a szocialista rendszerről nálunk és a világban:

„– Te mit tennél, ha köztársasági elnök lennél? – kérdezte Laci.

– Lemondanék – válaszolta Grú. – Disszidálnék Kínába. A nagy Maó beszédet tartott: »Eltársak, mi kiépítettük a szocializmust és útban vagyunk a kommunizmus felé.« Egy kínai: »De Maó, én éhes vagyok!« Maó: »Kuss! Útközben nem eszünk!« He-he-he-he. Jó, mi? Tegnap mesélte a profom.

– Mégis, mi a véleményed a szocializmusról?

– Ha nagyon akarod: hát megmondom: elment apám dinnyét lopni, elfelejtett zsákot vinni. Inc-pinc, te vagy oda kint!”

Ehhez az ügyészi kiemeléshez lett hozzátéve:

„– A kommunizmusban mindenki kap egy kocsit – nyögte Laci. [...]

– Nézzétek, már most is lehet kocsija mindenkinek, aki csak akarja. Mennyi kocsit látsz az utcán.

– Igen, de azoknak fele lopott kocsi. Nem szocialista módon szerzett kocsi!”

Az utolsó téma, melyet az ügyész célkeresztbe vesz, az „összehasonlítás a járulék-jövedelem és a profit között nálunk, illetve a kapitalizmusban”:

„Vagy te azt hiszed, hogy van különbség a járulék és a profit között? – kérdezte Grú.

– Azt hiszem – válaszolta Laci.

– Persze, hogy van – magyarázta Grú, a járulékok »lecsippantása« után kevesebb marad a zsebedben. Lecsíp belőle ez is, ellop belőle az is – ki tudja, azt a pénzt milyen impotens politikai szervezetek zabálják föl – a tartomány, a köztársaság, a szövetség, csíp-csíp csóka, vak-varjúcska, ugorj a Tiszába!”

Ezekre az idézetekre támaszkodott a betiltási javaslat.

Az 1971. november 24-én kelt ügyészi beadványok már aznap eljutottak a szerkesztőségbe. Ezután mozgalmas napok következtek. Egy nappal később (november 25-én) kaptam meghatalmazást arra, hogy képviseljem a folyóiratot a betiltással kapcsolatos eljárásban a kerületi bíróság előtt. A meghatalmazást az *Új Symposion* nevében Tolnai Ottó írta alá, az Ifjúsági Tribün nevében pedig Végel László. Ugyanaznap az egyetemen egy fiatalabb közgazdász kollégával beszéltem, aki azt mondta, hogy valaki szólt a tartományi pártbizottságból, aki felsőoktatási kérdésekben kompetens, közölje velem, hogy rossz néven vennék, ha a Jogi Kar egy docense az ellenfél oldalára állna pont ilyenkor, amikor a nacionalizmus és más elhajlások elleni harc fontos fázisba került. Kissé habozva írom ezt most le, amikor gombamódra szaporodnak a kommunista rendszer áldozatai. Egyre többen mondják el, hogyan és hányszor fenyegették őket, hogy milyen kockázatot vállaltak – szóval hősök voltak. Amennyire vissza tudok emlékezni, persze kellemetlen volt a kollégát hallgatni, de nem éreztem úgy, hogy igazán drámai lenne a kockázat. Kézenfekvő volt, hogy a védelem vállalása nem tesz jót a karrieremnek, amíg tartanak az akkori keretek, de nem láttam igazán megrettentő fenyegetést. Úgy láttam, hogy a szakmámban maradnak lehetőségek, az ügyvédség sem tűnt megvetendő alternatívának. Külföldi egyetem is eszembe jutott. Meg aztán a családi hagyomány felrúgása lett volna, ha nem vállalom a védő szerepét. Egy frázissal válaszoltam, olyasmit mondtam a kollégámnak, hogy egy érett jogrendszerben (márpedig a miénk, ugye, ez igyekszik lenni), fontos, hogy minden esetben mindkét fél adekvát módon legyen képviselve.

Mivel gyorsított eljárásról volt szó, rögtön következett a tárgyalás, és az ítélet mindössze két nappal az ügyészi javaslat után, azaz november 26-án született meg. Sajnos, a tárgyalási jegyzőkönyv nincs meg – nem is kaptuk meg. Teljes szó szerinti jegyzőkönyv nem is készült. Két forrásra támaszkodom, amikor most rekonstruálni igyekszem a védekezést: a jegyzet-imre és az ítéletre, mely összefoglalja, milyen érveket hoztunk fel Tolnai Ottóval a betiltás ellen.

A lelkek akkori új diszpozíciója nagyobb ellenfél volt mint az ügyész érvei. A Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnökségének 21. ülése határozta meg ezt a „diszpozíciót”. Akkoriban mantra volt a 21. ülés. Azóta teljesen elfelejtettem, de most látom, hogy a megőrzött újságcikkekben akkoriban

ez volt a záporozó hűségeskük elrugaszkodási pontja. A hűségeskük mellett záporoztak a leváltások és leszámolások is. A horvát „masovni pokret” (tömegmozgalom) a szerb „liberalizmus”, a még el nem felejtett 1968, botrányok és műbotrányok mindenütt. Kisebb-nagyobb bűnök felfedezésére szükség volt minden tagköztársaságban, minden tartományban, minden nemzeti közösségben. A tárgyilagosság megköveteli, hogy elmondjam, a hosszú titói évek alatt nem volt minden időszak ilyen – de ez az időszak nagyon ilyen volt. És ebben a hangulatkörnyezetben persze „nem lehet véletlen, hogy éppen most” jelenik meg egy írás, amelyben az egyik szereplő azt mondja, hogy a diplomával az ember kitörölheti a seggét, hogy nem szolgálunk ki, ha magyarul beszélsz az üzletben, hogy a járulékok le lesznek csippantva. Valamivel később (december 10-én) a szerkesztőségi közlemény az „éppen most, amikor...”-ra is igyekszik reagálni, magyarázva, hogy a „nyomda megterheltségének következtében” a 76. és 77. szám csak nagy késéssel tudott megjelenni. Így a kifogásolt szövegek „*két, illetve három hónappal a kéziratanyag lezárása után jelentek meg, amikorra társadalmunk politikai légköre is jelentősen megváltozott, és az inkriminált írások más akusztikát kaptak, mintha a folyóiratszámok időben megjelentek volna. Hangsúlyozzuk tehát, hogy a betiltott írások nem a JKSZ jelenlegi akciójára... reagáltak...*”

A tárgyaláson elsősorban azt kellett megkísérelni, hogy valahogyan ellensúlyozzuk a felhevültséget (a „lelkek diszpozícióját”). Mondtam, hogy a „felforgatásnak” van egy objektív eleme is – a felforgathatóság. Nem szabad lebecsülnünk a társadalmunkat, mint ahogyan ezt – ha szándékolatlanul is – az ügyész teszi, amikor azt állítja, hogy a kérdéses humoreszkek képesek arra, hogy nyugtalanítsa a polgárokat, faji és nemzeti gyűlöletet szítson; nem fogadhatjuk el, hogy felforgatásra képes súlya van annak, amit Rózsa Sándor humoreszkiének egyes szereplői mondanak az oktatásról, a gazdaságról és egyebekről. Egy érett társadalomban józan ész és kritika is létezik, mely önmaga is ellensúlyozni képes egy ilyen humoreszket, akár jó, akár rossz szövegről van szó.

Az egyes mondatokkal foglalkozó érveknek is az volt a fő célja, hogy valahogy kilépjünk a baljós és egzaltált hangulat- és szöveggörnyezetből. Azzal próbáltam érvelni, hogy az egész ügyészi beállítás hamis. Egy humoreszket a tanulmányok mércéivel mér. Néhány inkriminált mondat például úgy vezet be, hogy amiről szó van, az a „helyzet a vállalatokban, vállalatok vezetése és perspektívái”. De hát egyáltalán nem erről van szó. Amit láttat a szöveg, az nem a társadalmi-gazdasági vagy politikai helyzet, hanem a helyzet egy diákszobában. Egy diákszobában folytatott szóváltásról van szó, nem rejtegetve az ilyen szóváltásokra gyakran jellemző szalon-

képtelenséget sem. Igyekeztem megmagyarázni azt is, hogy torzít az ügyé-
sz felvezetés, amikor csak Grú mondatait idézi, és nem teszi hozzá, amit
ezután Laci mond. A betiltást indokolva az ügyész kiemeli például, hogy
a szerző fajgyűlöletet kelt, mert szerinte jönnek a feketék, akiknek az apja
még emberevő volt, teli vannak dollárral, soron kívül „bepofátlankodnak”
a rendelőbe, „fehér nőjeik” vannak. De a teljes szövegből egyáltalán nem
az tűnik ki, hogy ez a szerző véleménye. A két vitatkozó közül ezeket Grú
mondja, Laci pedig ezzel válaszol: „Mióta divat nálad a fajgyűlölet?” –
majd hozzáteszi: „Norman Mailer szerint a négerek felsőbbrendűek.” Ezt a
gondolatot folytatva, a december 10-i szerkesztőségi közleményben ez áll:
„...a szatirikus írás [...] párbeszédeiben két álláspont, két gondolkodásmód, két
világnézet körvonalai rajzolódnak ki, s e kétféle alkatot képviselő szereplők az
írás egyik jelenetében fizikailag is leszámolnak egymással”.

Leginkább groteszk mellékízt eredményez, ha egy irodalmi szöveget
a jog eszközeivel igyekszünk megérteni és értékelni. Az ügyész jogi mi-
nősítéseit azonban csak jogi érvekkel lehetett cáfolni. Az már korántsem
volt biztos, hogy ez az út az adott helyzetben kiutat is jelent. Az ügyész a
sajtótörvény 52. szakasz első bekezdése 1., 2. és 7. pontjainak megsértésére
hivatkozott. Jegyzeteim között ott van kigépelve a három pont, és kézzel
hozzáírva az érveim. Az első pont arról az esetről beszél, amikor a szöveg
az állam, a nép, vagy Jugoszlávia fegyveres erői elleni bűncselekményt va-
lósít meg. Számomra evidensnek tűnt, hogy ez mennyire távol van attól,
amit a *Mindennapi Abortusz* produkálhatott volna (ha megjelenik), de a
lelkek diszpozíciója nem a mi érveinket támogatta. A 2. pont közrendet
veszélyeztető álhírekről és állításokról beszél. Itt azzal érveltem, hogy ami
a humoreszkben le van írva, először is nem „hír” vagy „álhír”; álhíreket
nem humoreszkben szokás közölni. Aztán elemezni próbáltam, hogy jogi-
lag mi értendő „állítás” alatt, és hogy ez a fogalom semmiképpen sem vo-
natkoztatható a *Mindennapi Abortusz* párbeszédeire és civakodásaira. Nem
tudom miért, de ez volt az egyetlen érv, melyet a bíróság elfogadott. A
bíróági döntés nem hivatkozik már az 52(1)(2) pontra. A 7. pont népeink,
a legmagasabb képviseleti szervek és köztársasági elnökünk becsületének
megsértéséről, valamint külföldi méltóságok becsületének a megsértéséről
beszél. Itt is beszéltem aránytévesztésről, a szándék nyilvánvaló hiányáról,
arról, hogy nem csak egy nézetet tükröz a szöveg, semmi sem utal arra,
hogy – amint az ügyész állítja – ellenséges propagandáról lenne szó. Az
egyik szereplő köztársasági elnökről is beszél, de semmi sem utal arra,
hogy a jugoszláv köztársasági elnökről lenne szó. Hozzátettem, hogy az *Új
Symposion* többévi munkássága mérhető, és teljesen alaptalan a folyóiratot
nacionalizmussal vádolni. Javasoltam, hogy hallgassák meg erről a magya-

mul jól beszélő, de a szerb irodalomhoz tartozó közmegebecsülésnek örvendő értelmiségiek véleményét. Salgó Juditot és Sava Babićot ajánlottam.

A tárgyaláson szóba került minden idézett szövegrész, de nem térnek ki minden részletre. Azt akartam csak bemutatni, milyen irányban fogalmazódott a védelem. Egy kis részletet tennék csak hozzá, ahol nem voltam egészen meggyőződve az érvelésem megalapozottságáról. Grú egy helyen azt mondja, hogy „cérnák ülnek a vezetői székekben, és ők emelik fel a nagy lóvékat”. Az ügyész szerint itt a montenegróiakról, azaz crnogoraiakról van szó. Kocsmai dalok esetében gyakori vitatéma, hogy ki lett-e valójában mondva (el lett-e énekelve), amit az ügyész állít. (Például, hogy Sava Kleet, vagy Péter királyt éltették, hogy a *Túl a Tiszán faragnak az ácsok...* nóta melyik változata hangzott el a csernyei kocsmában.) Írott szövegnél nehezebb annak a vitatása, hogy mi is lett tulajdonképpen kimondva. Itt mégis megjelent ez a gondolatkanyar is. Idéztem Matijevis Lajos szlengszótárát, mely szerint az utcalányokat nevezik „cérnáknak”. A bíróság ezt konstataulta is. Nem tudom. Az ügyvédi feladatvégzésbe belefért, amit mondtam. Rózsa Sándort kellene megkérdezni, hogy mire gondolt.

Amint ezt a bírósági végzés rögzíti, Tolnai Ottó elmondta, hogy a folyóirat mindig a nemzetek közötti megértés vonalán haladt, hogy a szerző egy fiatal egyetemista, hogy a szöveg egy hippicsoport vitatkozásáról szól, mely kapcsán két különböző álláspont van leírva. A szerzőnek nem volt olyan szándéka, hogy nemzetek közötti gyűlöletet keltsen.

Mindkettőt az javasoltuk, hogy a bíróság oldja fel az ideiglenes betiltást.

A bíró (Hübsch Richárd) korrektül végighallgatta, mit mondtunk, de ennek nem volt jelentősége. A döntést minden valószínűség szerint már előre meghozták – és nem a bíróság falain belül. A végzésben ott áll, hogy a *Mindennapi Abortusz* „rosszhiszeműen és valótlánul mutatja be az országban uralkodó társadalmi-politikai állapotot, valamint a magyar nemzetiség helyzetét, a fejletlen afrikai országokból jött egyetemisták felé való viszonyt, és sérti idegen népek becsületét, különösen a Csád Köztársaság népét és a kínai népét”.

Ezek után – Bacsó hősét parafrázálva – a helyzet tovább fokozódott. Következik a 77-es szám betiltása Miroslav Mandić *Vers a filmről* című írása miatt. Büntetőeljárás indul Rózsa Sándor, Miroslav Mandić és Tolnai Ottó ellen. Olvasom a *Magyar Szó* megőrzött számait. A december 17-i számban, a 7. oldalon az egyik cím: „A Jež főszerkesztője benyújtotta lemondását”. Egy másik cím „Az Új Symposion-ügy legújabb fejleményei – Eljárás a főszerkesztő ellen?”. Egy harmadik cím France Popit szlovén politikust idézi, aki szerint „[a] JK SZ-nek erős és cselekvőképes

központra van szüksége”. Popit „államcsínykísérletről” beszél (ezt elfelejtették Rózsa és Mandić nyakába varrni), a Horvát Maticát bírálja, és kifejti, hogy a „jugoszláviai nacionalisták nyilvánvalóan hajlamosak arra, hogy szövetségre lépjenek a nyugatbarát politikai emigrációval”. Egy nappal később (1971. december 18.) az 5. oldalon az egyik cím: „Kifogások a Jugoszláv Irodalmi Lexikon ellen”; majd egy másik címben Aslan Fazlija kosovói albán vezető mondata: „Taktikát változtatnak a nacionalista diákgyűlések vezetői”. Egy további kosovói vonatkozású cím: „Kosovóban minden más ügy előtt a politikai kilengéseket tárgyalják a kihágási bírók”. A december 18-i számban a legtöbb teret a tartományi pártbizottság ülése kapja. A legtöbb felszólaló a JKSZ Elnökségének 21. ülésére és annak határozataira hivatkozik. Mirjana Jocić kiemeli, hogy „a nacionalizmus egyik tűzfészke az intelligencia”, majd konkrét példaként az *Új Symposiont* és az *Umetnost* folyóiratot említi. Miloš Radojčin szerint „csak az taníthat, aki haladó elveket hirdet”. Aleksandar Fira (akkor alkotmányjogot tanított az újvidéki Jogi Karon) helyteleníti a tudomány elkülönítését a politikától és az ideológiától. Valamivel később, december 30-án jelenik meg a *Magyar Szóban* a *Híd* szerkesztőbizottságának közleménye, mely szerint a „szerkesztői éberség lazulása” és a „kellő elvi következetesség hiánya” folytán megjelentek idegen nézeteket tükröző írások is, és ezektől a szerkesztőség elhatárolja magát. Konkrétan Garai László *Kis-Ázsia* című versciklusát említették. Néhány hónappal később betiltják Želimir Žilnik *Jönnek a nők* és Vicsek Károly *Kereszt és csillag* című rövidfilmjét.

Emlékszem ezekre az időkre. Valaki elmondta, hogy egy büntetőjogász kollégám a kari pártértekezleten követelte, hogy vizsgálják felül a státusomat, amikor a *Symposion* 77. számának betiltása volt napirenden. Néhány hónappal később, a kari tanács egy ülésén, miután valamiben nem értettünk egyet, a katonai előképzés tanára (akinek sokféle kapcsolata volt) drámai hangsúllyal mondta, hogy ne lepődjünk meg, ha az ügyészség az én egyik kéziratom kapcsán vizsgálatot indít ellenem is, mert amit terjesztetek, az – amint mondta – „hipička filozofija”. (Talán így lefordíthatlanul sem kell magyaráznom, hogy milyen félrehallásra adhatott ez okot.) Egy szlovén származású szociológianár gyorsan helyesbített, hogy „hipiška filozofija”. (Később mondta egy tanársegéd – aki akkor hallgatott –, hogy szerinte talán a „hipi-filozofija” lett volna a szerb nyelvhez legközelebb álló kifejezés.) Azt hiszem, a *Divat és mítosz* című írásomban fedezett fel valaki „hippifilozófiát”, és ezzel foglalkozott az ügyészség is. Eljárás mégsem indult ellenem. Egy darabig nem vehettem részt tudományos projektumokban, de írhattam nemzetközi magánjogi tankönyvet.

Ennél sokkal drámaibb dolgok is történtek. A mércék elmozdultak. Lejjebb húzódtak a bátorság mércéi is. Aztán sokan maradtak, akik le-

hetőséget kerestek arra, hogy bizonyosságot tegyenek amellett, mennyire nagyszerűek a 21. ülés határozatai. Új lehetőségek nemigen adódtak, a meglévőket kellett tovább facsarni. Így a *Symposion* esetében nem volt elég a betiltás, bűnvádi eljárás is indult a két szerző (Rózsa Sándor és Miroslav Mandić) ellen. Bűnvádi eljárás indult Tolnai Ottó ellen is, aki nem gondolkodott másként, mint mi, a többi szerkesztőségi tag, de ő került célkeresztbe, mert akkor éppen ő volt a felelős szerkesztő. Ezekben az eljárásokban már nem lehetett szerepem. Csak kamarai tagsággal bíró gyakorló ügyvéd képviselhetette a vádlottakat, és ilyen minősítemsem nem volt. (A betiltással kapcsolatos eljárásban nem volt feltétel, hogy gyakorló ügyvéd legyen a védő.) Rózsa Sándor Slobodan Beljanski védte, Mandićot Koncz István, Tolnait pedig Slavko Mišić.

A veszély határainak a módosulásával sok magatartás is módosult. Az Ifjúsági Tribün 1971. november 25-én arra hatalmazott fel, hogy álljak ki a betiltás ellen. Három héttel később, december 16-án, az Ifjúsági Tribün egy közleményt ad ki „az Új Symposion betiltott számaiban megjelent írásokról”. A közlemény (melyet a Tribün nevében a Tribün tanácsa fogalmazott meg) december 17-én jelent meg a *Magyar Szóban*, valamint az *Új Symposion* 80. számában. Ebben most már ez is olvasható: *„A tanács elhatározta, hogy Rózsa Sándort, az Új Symposionban közlített nacionalista tartalmú írása miatt, eltávolítja a tribünön betöltött munkaköréből, leváltja a magyar nyelvű előadásprogram szerkesztőjének tisztségéből, és megfosztja ösztöndíjától. Miroslav Mandićról hasonlóképpen úgy véli, hogy nincs helye a tribün munkájában és munkatársai között. Ezenkívül kéreményen megbírálja Tolnai Ottót és az egész szerkesztőséget, hogy ébertelenségük miatt Rózsa Sándor és Miroslav Mandić írásai megjelenhettek.”* Enyhítésként csak az lett hozzátéve, hogy elfogadva Tolnai Ottó lemondását, megállapítják, hogy *„sem a nacionalizmus, sem a többi elfogadhatatlan nézet nem volt rá jellemző”*. Néhányan, akik egy ilyen szöveget három héttel ezelőtt még egyértelműen árusulásnak bélyegeztek volna, most ésszerű kompromisszumot kezdtek emlegetni. (Voltak olyanok is, akik nem változtattak véleményt.) Az *Új Symposion* 80. számában megjelennek a *Symposion* szerkesztőségének és munkatársi értekezletének a közleményei is. Ezekben is van önkritika, de kiállnak minden megbélyegzés – különösen az Ifjúsági Tribün tanácsa által is elfogadott „nacionalista” megbélyegzés – ellen, és azt hangsúlyozzák, hogy a bírálaton túl más eljárások és szankciók nem indokoltak. A Munkatársi Értekezlet közleményében többek között ez áll: *„A Munkatársak Értekezlete helyesnek tartja Rózsa Sándor és Miroslav Mandić írásainak bírálatát, de helytelennek tartja más eljárás indítását ellenük.”*

Az álláspontok idomulása – és sokak elhallgatása – megnehezítette azoknak a helyzetét, akik éppen bizonyítani akartak. Nem volt ki ellen bizonyítani. Ezzel összefügghet, hogy akkoriban kapott erőre – és vált divatosná – a **differenciáció**. Sokan már elfelejtették, számos közösségben (munkaszervezetekben, pártszervezetekben is) éjjelekbe nyúló ülések voltak, melyeken a különbségek, álláspontok, eszmei hozzáállások közötti eltérések felfedése volt a tét. A „diferenciacija” magyar fordítása (differenciáció) a vajdasági magyarba is átcsúszott. Úgy emlékszem, nem lett átvéve azonban a „diferenciran” megjelölés. A „kidobott” mellett maradtunk, a „differenciált” eufemizmus helyett. Felajzott hangulatok idején elfogadhatatlan az ellenséghiány.

Itt egy kitérőt tennék, és egy (majdnem) mai példát hoznék fel. 2001 decemberében láttam Atlantában, hogy mekkora szükség van a terroristákra. Amerikában (és nem csak Amerikában) 2001. szeptember 11-e óta a legbuzgóbb rendőri és titkosrendőri álmok a terrorizmus felé irányulnak, mert ezzel szemben lett a leghitelesebb a hősiesség. Persze nem azt akarom mondani, hogy nem komoly veszély a terrorizmus, mint ahogyan azt sem mondhatjuk, hogy nem volt komoly veszély a féktelen nacionalizmus. (Láttuk, hogy mit hozott a nacionalizmus Jugoszláviában a kilencvenes években.) Azokhoz az ismétlődő történelmi pillanatokhoz fűznék csak egy lábjegyzetet, melyekben az irány annyira dominál, hogy a látókörön kívülre szorul minden arány. Szóval, hadd folytassam az atlantai példát. Egyre fokozódott a készenlét, előlegezve lett a hősiesség, meg lett hitelezve a fontosság – és nem jött semmi. Aztán 2001 decemberében az atlantai repülőtéren egy szerencsétlen utas a mozgólépcső előtt felejtette a táskáját. Ezen a helyen (a kijárat felé) nem lehet ellenkező irányba indulni. Csak felfelé haladó mozgólépcsők vannak. Így az ügyetlen utasnak nem maradt más választása, mint hogy lefelé próbált szaladni a felfelé haladó mozgólépcsőn, több utast is félrelökve. Ez nagy feltűnést keltett – és itt volt az esély. A biztonsági őrök és feletteseik végre bizonyíthatták, hogy résen vannak, hogy nem kevésbé fontosak, mint a New York-i rendőrök, vagy az Afganisztánban bevetett pilóták. Majd tízen rögtön odaértek, és letepertek a rendbontót, majd bilincsekben a földön tartották, míg megjelentek az antiterrorista egységek és a CNN is. A hatalmas Hartsfield nemzetközi repülőteret öt-hat órára lezárták. Aztán lassan kiderült, hogy a megbilincselte utas tulajdonképpen csak trotli. Nemigen lehetett már azonban visszakapcsolni a dolgokat a patriotizmus és hősiesség hullámhosszáról. A tv-hírek továbbra is terrorizmussal példálózta. Később kártérítési per is indult a szerencsétlen ellen, még hozzá sok millió dolláros kereseti igénnyel, mert sok millió dollár kárt okozott a repülőtér öt-hat órás lezárása. Nem tudom,

mi lett a perrel. Azt sem tudom, hogyan próbáltak ok-okozati összefüggést konstruálni az utas ügyletenkedése és a reptér lezárásából fakadó kár között. (Érdekes, hogy ilyenkor a vehemens túlbuzgóság nem kap helyet a lehetséges károkozó tényezők között.) Bármilyen gyenge is volt a tényleges hátszél, sokan továbbra is erre igyekeztek állítani vitorláikat. Kiderült, hogy az ügyleten/feledékeny utas egy sportrendezvényre igyekezett. (Ha jól emlékszem, amerikai futballról volt szó.) Folytatva a megingathatatlan patriotizmus és a terrorizmus elleni harc vonalát, több klubtulajdonos azt vetette fel, hogy a szerencsétlent ki kell zárni a sportrendezvényekről. (Nem tudom, megszületett-e a döntés, és ha igen, hogyan szereztek neki érvényt, mert Atlantában természetesen nem kell személyit felmutatni ahhoz, hogy valaki bemehessen egy sportrendezvényre.)

Visszatérve 1972-re, megszülettek az új ítéletek, melyek most már nem betiltást, hanem börtönt eredményeztek. Rózsa Sándor három év szigorított börtönt kapott, Miroslav Mandić egy év börtönt. Tolnai Ottót mindkét ügy kapcsán elítélték, ő azonban feltételes büntetést kapott, nem kötelezték tényleges börtönszolgálatra. Az ítélet támogató érvként használja, hogy az Ifjúsági Tribün Tanácsa és az Ifjúsági Szövetség Tartományi Értekezlete Elnökségének Titkársága (ezt az elnevezést akkor sem volt könnyű megjegyezni) elhatárolódtak a „nacionalista és antiszocialista” írástól.

Hadd tegyek még hozzá egy bizarr apróságot. Újraolvasva az iratokat most veszem észre, hogy a Tolnai Ottó és Rózsa Sándor ellen hozott ítélet végén 1971. február 21-e a dátum. Valójában egy évvel később, 1972. február 21-én hozták meg az ítéletet. Gépelési hiba. Vagy egy Rózsa Sándor és Miroslav Mandić stílusában alkotott performance-ről lenne szó? Bizonyítása annak, hogy nem csak a logika, de az idő korlátai is mozgathatóak? Mindenesetre egy évvel korábban, a lelkek kevésbé egzaltált diszpozíciójának idején, nemigen születhetett volna ilyen ítélet.

Az ítéletek brutalitása akkora volt, hogy a nagy iramban vágatók is egy kicsit megálltak és visszaneztek. Külföldi reakciók is voltak. A tiltakozók közé állt Dobrica Ćosić is, aki biztosan nem nevezhető magyar nacionalistának. Egy bírósági ismerősöm, aki egy ideig alig akart köszönni, egy nap megállított, és azt mondta, hogy a zászlóepizódot eltúlozták. Ennél tovább nem ment. (Egy akkor szárnyra kelt történet szerint a vizsgálószervek abban az igyekezetükben, hogy feltárják Rózsa Sándor nacionalizmusát, kiderítették, hogy Alex egyszer egy norvég lányt látott vendégül az egyetemista otthonban, és – talán a sikert bizonyítandó – kitette a lány törülközőjét az ablakpárkányra. A törülközőn egy norvég zászló volt. Ezen persze még fogást kellett keresni. Nem lett volna igazán meggyőző Rózsa Sándort norvég nacionalizmussal vádolni. Egy norvég–magyar ellenséges

tengely felvetése sem volt ígéretes. Volt egy olyan változata is a történetnek, hogy finn zászlóról volt szó. Mindenesetre – és ezt már adatok is bizonyítják – az ügyész felrótta, hogy Alex Jugoszláviában egy idegen nemzet zászlaját tűzi ki nyilvános helyen (tulajdonképpen az egyetemista otthon teraszán), ami Jugoszlávia-ellenes magatartásra utal.

Az ítélet nemcsak az elítélteket sokkolta és sok más embert, hanem – miután a lendület függönyén egy kis perspektívarés nyílt – a döntéshozókat is zavarba ejtette. Ezt az is bizonyítani látszik, hogy Rózsa Sándort nem hívták be a büntetés letöltésére. Az útlevelét sem vonták be. Habozhattak. Alex többször járt nálam, a strand közelében volt akkor lakásom. Nem a lakásban, inkább a Duna-parti sétányon beszélgettünk. „Menni vagy maradni” volt a téma. (Húsz évvel később valamennyien szembesültünk ezzel a kérdéssel.) A Duna-parton két lehetséges változaton töprengtünk. A helyzetet úgy lehetett magyarázni, hogy belátták, eltúlozták a dolgokat, a visszalépést el akarták kerülni, hogy ne legyen a gyengeség jeleként értelmezve, így az tűnt a legjobb megoldásnak, hogy hagyják elmenni. Ezzel szemben állt az a lehetőség, hogy minden csak egy további fondorlat része, az a cél, hogy Alex megpróbálja elhagyni az országot, hogy aztán majd a határon elkapják, és ezt is a nyakába varrják. Azt sem tudom kizárni, hogy létezhetett egy harmadik magyarázat is. Nem jogi kérdés volt, nem tudtam felelősséggel tanácsot adni. Csak boncolgattuk a lehetőségeket. Aztán Alex úgy döntött, hogy megy. Vonatra ült, és elhagyta az országot. Nem állította meg senki. Németországban befejezte a tanulmányait, és ott állt munkába. Most (2011 augusztusában írom ezt a szöveget) Magyarországon él. Gerincbántalmai miatt nehezen mozog. Telefonon szoktunk beszélgetni. A lendülete töretlen, csak irányt váltott, és most más lehetetlennek tűnő feladatokat ostromol: környezetvédelemmel foglalkozik.

A lelkek diszpozíciója, amely a *Symposion*-pereket ihlette, elérte a szerkesztőséget is. 1971 végéig még igyekeztünk nagyjából mindent fenntartani. Az év utolsó száma december 13-án került nyomdába. Benne van a december 10-ével keltezett szerkesztőségi közlemény, de utólag helyet kellett szorítani a munkatársak értekezlete december 15-én elfogadott határozatainak és az Ifjúsági Tribün december 16-i közleményének. A szerkesztőségi közlemény csak arról beszél, hogy átszervezésre, a Statútum rendelkezéseinek megfelelően, az év végéig sort kell keríteni. A munkatársak értekezlete egy konkrét változást említ, jelzi, hogy – mint korábban – szétválasztja a fő- és felelős szerkesztői pozíciókat. (Korábban egy ideig Tolnai Ottó volt a főszerkesztő, én pedig a felelős szerkesztő. Most ismét ez a képlet a javaslat, azzal, hogy Utasi Csaba lenne a felelős szerkesztő,

és Tolnai Ottó maradna a főszerkesztő.) Egy nappal később az Ifjúsági Tribün tanácsa már elfogadja Tolnai Ottó lemondását, elítéli a „nacionalista és egyéb túlkapasokat”, és hangsúlyozza, hogy „szükségesnek tartja a szerkesztőség felfrissítését és megerősítését”.

Aztán néhány hónappal később, 1972 februárjában következnek a büntetőítéletek Rózsa Sándor és Tolnai Ottó, majd valamivel később Miroslav Mandić ellen. Ez hangsúlyozottabb lépéskényszert eredményez. Következik az elvárt „felfrissítés”, de az új összetétel nem megadást tükröz; az új szerkesztőségi tagok korábban is a *Symposion* munkatársai voltak. Aztán 1974 elején teljessé válik a váltás. Érdekes, hogy ekkor bekerül a szerkesztőségbe és ott lesz egy darabig a Svédországban élő Domonkos István, aki kezdettől fogva az egyik legeredetibb és legjelentősebb egyénisége a *Symposion*nak, de formálisan nem volt a szerkesztőség tagja, amióta Svédországba költözött. Ugyanakkor a perek előtti összetételből már senki sem maradt a szerkesztőbizottságban. Elindultunk a valóságból a nosztalgia felé, és lettünk az „első Symposion-generáció”.